



פרשיות עסיסיות היו כבר בי-48

מבוא

בשירותי הצבאי בפרקליטות הצבאית (מ' 1991 בשירות סדיר ומשנת 1997 בשירות מילואים) הפתיע אותי שוב ושוב חוסר ההתייחסות למורשת היחידה, שאומנם אינה מורשת קרבית, אך היא בוודאי מעניינת ובעלת חשיבות. למורשת יש תפקיד חינוכי וערכי, אך בצבא - בכל צבא - ובמיוחד ביחידות מקצועיות יש לה חשיבות רבה גם מבחינה תפקודית. החשיבות הזאת נובעת מהצורך לשמר מוקדי ידע מקצועיים ולהישען מהבחינה המקצועית על מה שכבר נעשה. בשיטת משפט המקדשת את התקדים - בין אם מדובר בתקדים מחייב ובין אם מדובר בתקדים מנחה - יש חשיבות מיוחדת לשמירה נכונה על חומרים הנוגעים להיסטוריה המשפטית, וכאמור המודעות לעניין הזה הייתה נמוכה. (עם זאת ראוי לציין כי בעשור האחרון, מאז הוקם בית הספר למשפט צבאי ב' 1996, חל שיפור ניכר בעניין הזה).

מובן שעבודה משפטית ראשונית, חשובה ופורצת דרך נעשתה ותמשיך להיעשות, אך העדר ההתייחסות המוחלט או הכמעט מוחלט למה שנעשה בעבר הוא מצער.

המחקר על אודות ההיסטוריה של המשפט הצבאי בישראל אינו רב, והוא מתמקד בניחותן של פרשיות מסוימות, כמו פרשת טוביאנסקי, פרשת כפר קאסם, או באחרונה, בעקבות הליכים משפטיים, פרשת הטבח שלא היה בטנטורה. אין להמעיט בחשיבותם של המחקרים המעטים שנעשו. למשל, לפרשת טוביאנסקי היו השלכות נרחבות על מערכת המשפט בצה"ל הן בעת שהתרחשה והן לאחר מכן, עד כדי כך שיהיו כאלה שיאמרו שזו הייתה העילה למעבר ממערכת המשפט שהייתה נהוגה בתקופת ההגנה ומחוקת השיפוט תש"ח לדגם של המשפט הצבאי הבריטי שעוגן לבסוף בחוק השיפוט הצבאי.

חרף ההתפתחות הרבה של המחקר ושל הכתיבה על ההיסטוריה של המשפט בישראל כמעט שאין מחקר וכתיבה על ההיסטוריה של המשפט הצבאי

**עיון בספרו של תא"ל
(מיל') צבי ענבר
"מאזניים וחרב
- יסודות המשפט
הצבאי בישראל"
מלמד כי רבות
מהסוגיות שמערכת
המשפט של צה"ל
מתמודדת איתן בימים
אלה עלו לדיון כבר
לפני 60 שנה**

רס"ן (מיל') אייל כון

שופט בית המשפט הצבאי שומרון



ושל מערכת המשפט הצבאית בישראל. אפילו החלק המוקצה להיסטוריה באתר הפרקליטות הצבאית ברשת הוא עני באופן מצער, וגם הוא, אם יותר לי לנחש, מסתמך בעיקר על כתיבתו של... צבי ענבר. בתחום הזה צבי ענבר הוא זה 20 שנה ויותר בבחינת חריג המעיד על הכלל. מאחר שמחקרו של ענבר על אודות ההיסטוריה של המשפט הצבאי ושל מערכת המשפט הצבאית מתפרס על פני יותר משני עשורים, הוא מתפרסם פרקים פרקים במאמרים שונים שראו אור בעיקר בכתב העת "משפט וצבא".

אין ספק שהרקע ההיסטורי של המערכת הצבאית ושל החוק הצבאי הוא בעל ערך רב ומראה לנו לעיתים - כפי שהראה ענבר - כיצד נדרש יובל שלם כדי שרעיון נכון יצליח לעבור במסדרונות החקיקה.

כך היה, למשל, בעניין ביטול סמכותו של ראש המחוז השיפוטי (לרוב אלוף הפיקוד המרחבי) להורות על הגשת ערעור: הרעיון הושמע ב' 1948, ואילו החוק תוקן רק ב' 2004 - לאחר שענבר כתב על הרקע ההיסטורי של הצעת החוק.

מאזניים וחרב הם תמציתו של המשפט הצבאי, ותמיד היו כאלה. גם סמלה של הפרקליטות הצבאית ותג היחידה שלה כוללים מאזני צדק מאוזנים על חרב, וסמליהן של יחידות בתי המשפט הצבאיים בצה"ל משלבים יסודות דומים.

ספרו של צבי ענבר נוגע לימיו הראשונים של המשפט הצבאי בישראל ולתקופה המעצבת של מערכת המשפט הזאת, שבה היא החלה נגמלת ממנהגה לינוק ממערכת המשפט ששררה בתקופת "היישוב" ובתקופת ההגנה והחלה מעבדת לעצמה דרך עצמאית משלה.

צבי ענבר שייך לדור אחר. הוא מאלה שלעיתים אומרים עליהם שהם "מלח הארץ" ומוסיפים לעיתים גם כי "כבר לא מייצרים כאלה": ממלכת, ענייני, איש השירות הציבורי בכל רמ"ח אבריו גם לאחר שפרש ממנו בכהונתו האחרונה - היועץ המשפטי לכנסת ישראל.

מחקרו של ענבר, שהעבודה עליו נמשכה - על-פי



ראשוני המבוסס על מקורות ראשוניים, שאותם מצא בעבודת נמלים בארכיון צה"ל. המחקר כולל את ההליך הפלילי המשפטי הראשון בעניינם של סרבני מצפון (שני הסרבנים, אחים, הורשעו) ואת כינונה של ועדה מיוחדת לדיון בעניינם של סרבני מצפון - עניין שצה"ל שב וחידש אותו באמצע

שנות ה-90.

גם הטיפול בענייניהם המשפטיים הדוחקים של המגויסים השוהים בחזיתות נולד לראשונה במהלך מלחמת העצמאות במסגרת השירות המשפטי, כאשר הוקמה המחלקה לעזרה משפטית למגויס ולמשפחתו, מחלקה שנתגלגלה שוב ושוב וכיום נקראת "מערך הסעד המשפטי בחירום". המערך הזה פועל בפרקליטות הצבאית במסגרת קציני הערים.

החלק השני, המעניין יותר, של הספר עוסק בפרשיות שונות, שכמה מהן נחשפו כבר בעבר, ואחרות נחשפות לראשונה בספרו של ענבר. בזכות מחקרו של ענבר אנו זוכים לעיין בקרביהן הפנימיים של פרשיות אלה מתוך המערכת ומבטן הלווייתן ממש.

הפרשיות האלה - מעבר, כמובן, לפרשת טוביאנסקי הידועה ולמשפטו של מפקד המודיעין איסר בארי (דווקא בגין העונש הסמלי שהוטל עליו בפרשה הזאת, יום אחד של מאסר, קיבל בארי חנינה פרטנית מנשיא המדינה ב-15 בדצמבר 1949 בעקבות פניית הרמטכ"ל יגאל ידין באמצעות שר הביטחון בן גוריון) - כוללות, בין היתר, את פרשת הוצאתו להורג של מודיע הש"י עלי קאסם. (בפרשת טוביאנסקי היה דוד קרון, לבקשתו של בארי,

נפטרו, וראיונותיו של ענבר הם המקור היחיד לזיכרונותיהם.

את המחקר ערך ענבר בעצמו הן במסגרת שירות מילואים בפרקליטות הצבאית והן בזמנו הפנוי. למעט בשנים הראשונות, שבהן השתתף עו"ד חנן מלצר (שמונה באחרונה לשופט בבית המשפט העליון) בחלק מהראיונות, הוטל עול המחקר כולו על ענבר לבדו.

מהבחינה הזאת אין ספק שהספר הוא מפעל ענקים ראוי לציון, מרשים בכל קנה מידה הן מבחינת היקפו והן מבחינת התמדתו של ענבר בטיפול בכל הנושאים והסוגיות במסגרת שהתווה למחקר: ראשון - ראשון ואחרון - אחרון.

הוצאות להורג שנויות במחלוקת

ספרו של ענבר מתחלק, לטעמי, לשני חלקים עיקריים שאינם רצופים, אלא משובצים בספר זעיר פה - זעיר שם.

החלק הראשון עוסק בטיפולו של המנגנון המשפטי על ענפיו ומחלקותיו בעניינים המשפטיים שבהם נקרא לטפל או שבהם יזם את הטיפול. החלק הזה של המחקר עוסק במידה רבה בעבודתם של התובעים הכלליים (תוכ"לים) של החטיבות

כבר ב-1948 עסק השירות המשפטי בסוגיות כגון המעצרים המנהליים, סרבנות שירות מטעמי מצפון ושבוות האמונים לצה"ל

הלוחמות ושל השירותים השונים במהלך מלחמת העצמאות.

חלק זה של המחקר מעניין ביותר גם בהיבט ההיסטורי הלא משפטי של המלחמה, שכן באופן טבעי נזקק המשפט לטפל בעיקר בהתנהגויות החריגות, ובהן חריגות במהלך לחימה. עם זאת יש לזכור כי חלק מהחריגות לא טופלו כלל או שלא הושלם הטיפול בהן בשל החנינה הכללית שהוענקה לאחר תום המלחמה ב-1949 (כמו פרשת דוימה - עמודים 1001-1004 בספר).

על כך שמה שהיה הוא שהוזה והוא שיהיה אנו יכולים ללמוד גם מנושאי הטיפול הכלליים במטה השירות המשפטי. אלה כללו כבר ב-1948 סוגיות כגון המעצרים המנהליים, סרבנות שירות מטעמי מצפון, שבוות האמונים לצה"ל ועוד כהנה וכהנה. בכל העניינים האלה מביא לנו ענבר במחקרו מידע

עדותיו - 23 שנה, מ-1982 ועד שפורסם ב-2005, הוא כתמציתו של מחברו: ממלכתי וענייני, בלתי מתפשר במידה, אך עדיין חושף את האמת המלאה בביקורתיות, גם כשזו אינה נעימה לעין או לאוזן. במישור המתודולוגי הדיסציפלינרי משתייך מחקרו של ענבר ללא ספק לתחום ההיסטוריה של המשפט, וזו מובאת בגישה שמרנית ודוקטרינרית. אך ענבר מראה כי גם מתוך הגישה הזאת ניתן להציג מחקר היסטורי מרתק וביקורתי.

זה המקום לציון כי מטעמים ביטחוניים לא הותר לפרסם את מלוא מחקרו של ענבר, והמחקר המלא מצוי רק בחטיבת תורה והדרכה בצה"ל ובפרקליטות הצבאית, ותפוצתו מוגבלת גם שם. עם זאת, מאחר שרק כמה אירועים בודדים לא הותרו לפרסום, אינני סבור כי יש בכך כדי להשליך על איכות המחקר או על חשיבותו לקורא - יהא זה המשפטן או איש הצבא. בספר הזה יש ערך ועניין רב לשניהם.

20 שנות מחקר

ענבר נולד בישראל ב-1935, התגייס לצה"ל ב-1952 ושירת בתפקידים שונים במסגרת הממשל הצבאי, עד שעבר לשרת בפרקליטות הצבאית בסוף 1965. לאחר מלחמת ששת הימים מונה ענבר ליועץ המשפטי של מפקד כוחות צה"ל ברצועת עזה ובצפון סיני, ולאחר מכן היה פרקליט פיקוד המרכז. ב-1973 החליף את אלי"ם צבי הדר ז"ל בתפקיד הפרקליט הצבאי הראשי, ובמהלך כהונתו הועלה לדרגת תא"ל והיה לפרקליט הצבאי הראשי הראשון בדרגה הזאת. (נשיא בית המשפט העליון בדימוס, מאיר שמגר, קודם אף הוא לדרגת תא"ל כאשר היה שופט בבית המשפט העליון, שכן הוא נמנה - במילואים - עם שופטי בית הדין הצבאי לערעורים).

בכהונת הפרקליט הצבאי הראשי שימש ענבר עד 1979 ולאחר מכן פרש לגמלאות מצה"ל. כעבור פרק זמן קצר מונה ליועץ המשפטי לכנסת, תפקיד שבו כיהן עד שפרש שוב לגמלאות ב-2001.

ענבר הקדיש למחקרו, כאמור, יותר מ-20 שנה, והיה לו יתרון גדול: גישה בלתי מסויגת למקורות ראשוניים והאפשרות לעיין בלא מגבלה בכל חומר שביקש ושמצוי בארכיון צה"ל ובמערכת הביטחון. החומר שבו הוא עיין כלל דינים וחשבונות, התכתבויות, הנחיות וכמובן תיקים משפטיים - כולם מקוריים.

ענבר גם ריאיון במהלך מחקרו עשרות אישים שהיו מעורבים בעבודה המשפטית וביצירה המשפטית בתקופה המעצבת. אף שהראיונות נערכו זמן רב יחסית לאחר האירועים, יש להם חשיבות רבה, במיוחד משום שכמה מהמראיינים כבר

לדעתו של גורלי לא גיבה אותו כהלכה. גורלי, אשר ענבר מקדיש לו מקום רב במחקרו (עמודים 162-173), לא היה איש קל, כנראה, אולם התמונה העולה מספרו של ענבר, לפחות לעניות דעתי, היא כי עם כל הביקורת שהושמעה נגדו (ואשר ענבר מביאה בהרחבה) נדרש גורלי לתפקד בתנאים בלתי אפשריים כמעט ועמד במשימה, בסופו של דבר, בכבוד.

גורלי השתחרר משירותו בצה"ל ב־6 בפברואר 1949 לאחר סדרה ארוכה של חיכוכים עם בעלי תפקידים שונים במערך המשפטי של צה"ל, במערכת הביטחון ובמשרד המשפטים, ובראשם היועץ המשפטי לממשלה, יעקב שמשון שפירא, אשר בחלקם הייתה ידו על העליונה ובחלקם על התחתונה, אולם בסופו של דבר הביאוהו לסיים את תפקידו. את גורלי החליף סא"ל אהרון חטר ישי, שהיה לאחר מכן לפרקליט הצבאי הראשי הראשון. בהליך המשפטי הפלילי הורשע גורלי בבית המשפט המחוזי וזוכה בערעור בבית המשפט העליון ב־1951, זמן רב לאחר שכבר עזב את מערכת המשפט ואת צה"ל.

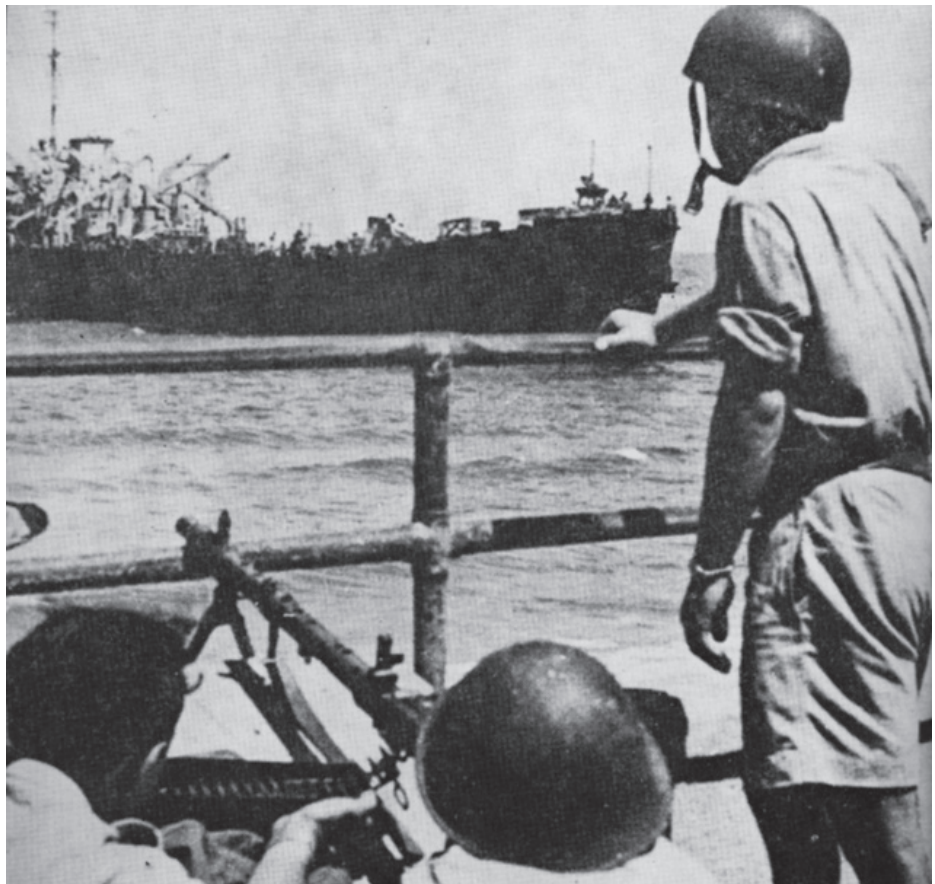
לאורך כל תיאורן של הפרשיות האלה, שרבות מהן הסעירו בשעתן את הציבור ואת מערכת הביטחון (וכמה מהן גם זמן רב לאחר מכן), נוקט ענבר גישה ממלכתית וחסרת פניות וכמעט אינו מביע דעה על התיאורים שהוא מביא. בכך, לדעתי, איבדנו משהו בכתיבתו של ענבר, שכן המקומות המעטים שבהם הוא נותן דרור לדעתו מעוררים תחושת החמצה על שהוא לא הביע את עמדתו לאורך כל הדרך.

פרשת אלטלנה

הפרק המעניין ביותר בספרו של ענבר הוא לדעתי זה שעוסק בטיפול המשפטי ביוצאי מחתרות האצ"ל והלח"י ובלוחמיהן שנדרשו להשתלב בשירות בצה"ל.

הספר עוסק, כמובן, בפרשת אלטלנה, הרגישה והמסעירה בפרשות של מדינת ישראל הצעירה, ובתקלה המביכה שאירעה כאשר גורלי, בתוקף היותו ראש השירות המשפטי, הוציא צו למעצרו של הלל קוק, אחד מראשי הפעילים באצ"ל, צו שבית המשפט פסל בנימוק שהוא בלתי חוקי משום שגורלי לא היה מוסמך להוציא.

המשפט הזה היה מקור הסכסוך בין גורלי לבין היועץ המשפטי לממשלה שפירא. גורלי טען כי היועץ המשפטי לממשלה, שעזמו התייעץ בעניין הוצאת הצו, אישר את הוצאתו ולאחר מכן הכחיש את אישורו וסירב להגן על הצו בבית המשפט. פרשת אלטלנה הובילה לסדרה ארוכה של משפטים של חיילים שסירבו להשתתף בפעולות למעצרו של



צה"ל מול אלטלנה בחוף תל-אביב | מספרו של ענבר אנו למדים כי פרשת אלטלנה הסתיימה רשמית מבחינה משפטית רק ב־1973

לפרשת טוביאנסקי היו השלכות נרחבות על מערכת המשפט בצה"ל הן בעת שהתרחשה והן לאחר מכן

זויפו על ידי איסר בארי, ראש הש"י, ובארי, אשר לא הודח בעקבות פרשת טוביאנסקי, הודח וסיים את שירותו בצה"ל הלכה למעשה בעקבות הפרשה הזאת. (לבארי הוצע להתפטר משירותו הצבאי בעקבות הפרשה הזאת, וכך הוא אכן עשה).

בעקבות פרשת טוביאנסקי הועמד לדין פלילי ראש השירות המשפטי, אברהם גורלי (משמעות הדבר בימינו כאילו היה הפרקליט הצבאי הראשי מועמד לדין פלילי). ההליך המשפטי, המובא לפרטי פרטיו המעניינים בספרו של ענבר, נוהל בעבירות הנוגעות להוצאת לשון הרע, לאחר שגורלי התבטא בחריפות בעיתונות נגד היועץ המשפטי לממשלה, יעקב שמשון שפירא, שניחל את התביעה במשפטו של איסר בארי בעקבות פרשת טוביאנסקי, ואשר

אחד מן השופטים שגזרו את דינו של טוביאנסקי למוות; בפרשת עלי קאסם היה קרון זה שהוציא את קאסם להורג בהוראתו של בארי. גם בפרשת עלי קאסם הועמד בארי לדין, הורשע רק בעבירה קלה יחסית - גם אז - של חריגה מסמכות ונידון לעונש של הורדה ממילוי תפקיד בלי הורדה בדרגה. על הטעם להבדל בין הפרשות - והאם בין היתר מילאה תפקיד זהותם של אלה שהוצאו להורג - אין ענבר עומד. פסק הדין לא בוצע בשל החנינה הכללית שניתנה ב־1949 לאחר תום מלחמת העצמאות. ראו עמודים 494-499 בספר).

הספר גם כולל את פרשת מברקי אבא חושי, אשר הש"י חשד כי הוא מסר באמצעותם לבריטים על פעולת חבלה מתוכננת של ההגנה בחיפה. מדובר במברקים בריטיים פנימיים שבהם לכאורה נכתב כי מקור המידע למועד ביצועה של הפעולה היה A.H., ולטענת בארי ראשי התיבות האלה היו של אבא חושי. לאחר מכן הועלה החשד כי המברקים היו מזויפים, ובסופו של דבר התברר כי אכן המברקים

האונייה ושל אנשי האצ"ל שעליה.

מספרו של ענבר אנו למדים כי פרשת אלטלנה הסתיימה רשמית מבחינה משפטית רק ב־1973, כאשר היועץ המשפטי לממשלה, מאיר שמגר, מסר לעו"ד מ' זליגמן - שדרש כי יוחזר תוכנה של קופת הספינה - שהקופה הורדה בעת האירועים מהספינה ונמצא שהיא ריקה.

בספטמבר 1948 הוכרזו האצ"ל והלח"י ארגוני טרור, ופעיליהם החלו להיעצר. לכל עצור ניתנה האפשרות להתגייס לצה"ל ולהשתחרר מהמעצר, אם לא עמדה נגדו האשמה פלילית ספציפית. בשלהי 1948 התקיים בעכו משפטם של נתן ילין-מור ושל מתתיהו שמואלביץ, ממנהיגי הלח"י. השניים הואשמו כי מילאו תפקיד בארגון טרור וכן בעבירות שונות נוספות בהקשר לפעילותם בלח"י. המשפט התקיים בניצוחו של התובע, רס"ן אהרן חטר ישי, ובנגוריון עצמו היה מעורב בהכנות למשפט. עם זאת כאשר פנה אחד השופטים, נחום שדמי,¹ לבן-גוריון ערב סיום המשפט וביקש להתייעץ עימו בנוגע לתוצאות המשפט, דחה אותו בן-גוריון בבזו והטעים בפניו את הצורך בשמירה על עצמאותו השיפוטית של בית הדין הצבאי, עניין שככל הנראה לא היה ברור די הצורך בתנאי הימים ההם.² ילין מור ושמאלביץ הורשעו ברוב דעות ונגזרו עליהם עונשי מאסר של שמונה שנים וחמש שנים, בהתאמה, אך בית הדין איפשר להם להימנע ממאסר בתנאים מסוימים. בפועל לא ריצו הנאשמים עונש מאסר של ממש בשל החנינה הכללית, וילין מור גם בשל היבחרו לכנסת.

הסניגורים הועמדו לדין

עיון בספרו של ענבר מעלה כי גם בכל הנוגע למנגנון השירות המשפטי (שהיה לאחר מכן לפרקליטות הצבאית) מה שהיה הוא שהווה והוא שיהיה. מחלוקות וטענות בנוגע למינויים, לתקנים, לכלי רכב, לכוח אדם ולשאר האמצעים הדרושים לעבודה השוטפת או לתנאי השירות הנלווים לא היו שונים ב־1948 מאלה של שנות האלפיים הן בתוך מנגנון השירות המשפטי והן במגעים בין השירות המשפטי לבין שלטונות הצבא - אגף כוח אדם והמטה הכללי.

מעניין לא פחות לציין כי ויכוחים וחיכוכים על תפקידם, על מעמדם ועל עצמאותם של הסניגורים הצבאיים היו כבר ב־1948, כפי שאלה חזרו על עצמם באמצע שנות ה־90 של המאה ה־20, כאשר סדרת חיכוכים חמורה ביותר בין סניגורים צבאיים לבין הפרקליט הצבאי הראשי³ הסתיימה רק לאחר ששני סניגורים צבאיים נעצרו והואשמו בפלילים בחשיפת מידע סודי - פרטיו של סוכן מדיח של

המשטרה הצבאית - וסניגור אחר הועמד לדין משמעתית בפני ראש אגף כוח אדם בגין התנהגות שאינה הולמת: דברים חריפים שהטיח בשיחת טלפון בפרקליט הצבאי הראשי. פרשת הסניגוריה של שנות ה־90 באה לרגיעה רק בעקבות דין וחשבון שהגיש צוות בראשותו של מי אם לא ענבר עצמו (בהשתתפותו של אלי"ם [מילי] יצחק אקסל ז"ל), אשר בחן גם את הרקע ההיסטורי לפעילותה של הסניגוריה הצבאית ולמעמדה.

ספרו של ענבר כולל גם פירוט של סגל השירות הצבאי ולאחר מכן של הפרקליטות הצבאית. הוא מציג לנו גם רשימה ארוכה, מפתיעה למי שאינו מכיר את ההיסטוריה, של שמנה וסלתה של המערכת המשפטית של מדינת ישראל בעשורים שלאחר מכן.

בין המשפטים ששירתו במסגרת השירות המשפטי: חיים צדוק (וילקנפלד), שר המשפטים בשנות ה־70, יואל זוסמן, נשיא בית המשפט העליון, שושנה נתניהו (שיינברג), שופטת בית המשפט העליון,

כאשר פנה אחד השופטים, נחום שדמי, לבן-גוריון ערב סיום משפטם של ילין-מור ושל שמואלביץ - ממנהיגי לח"י - וביקש להתייעץ עימו בנוגע לתוצאות המשפט, דחה אותו בן-גוריון בבזו והטעים בפניו את הצורך בשמירה על עצמאותו השיפוטית של בית הדין הצבאי

משה בן זאב, היועץ המשפטי לממשלה, ויקטוריה אוסטרובסקי, שופטת בית המשפט המחוזי בתל אביב, גדעון האוזנר, היועץ המשפטי לממשלה, יצחק טוניק, מבקר המדינה, ועוד רבים אחרים. מהבחינה הזאת היה השירות המשפטי בשנות מלחמת העצמאות כור מחצבתו של השירות הציבורי של מדינת ישראל אולי יותר מכל ארגון אחר.

ספרו של ענבר ערוך כדבעי גם במישור עזרי הקריאה (מפתחות, נספחים, תוכן עניינים מפורט ומאיר עיניים בסוף הספר), ועריכתו נעשתה היטב וביד מקצועית כמו גם ההגהה והעריכה הטכנית. גם מהבחינה הזאת ראוייה המעטפת לתוכן, והוא ראוי לה.

ספרו של ענבר ראוי לציין בעמקותו, ביסודיות הרבה שבה טופלו המקורות מן המסד ועד הטפחות ובחוסר הפניות שלו מתחילתו ועד סופו.

"מאזניים וחרב" של ענבר הוא מסוג הספרים הפותחים מדף חדש בספריות משפטיות, ומקומו כמובן גם בספריות הצבא למיניהן. משפטים ואנשי צבא ימצאו עניין רב בספר, אם בכולו ואם בחלקים שונים, והספר מציג - מתוך המראה המשפטית - נקודת מבט מעניינת ומרחיבת עין על אודות החיים השוטפים של צה"ל ושל יחידותיו במהלך מלחמת הקוממיות וזמן מה אחריה.

אומנם המבט מתוך המראה המשפטית מציג רק חלק מוגבל של החיים ושל הפעילות הצבאית - רק אותם חלקים שהגיעו לכלל טיפול משפטי (אם הליכים משפטיים פליליים ואם ייעוץ משפטי) - אך החלקים האלה, מטבע הדברים, הם המעניינים יותר והם העושים את המשפט ואת ההיסטוריה, ואת השילוב ביניהם, לבעלי עניין מיוחד.

מהטעם הזה אני סבור כי כל אדם המתעניין בהיסטוריה של מדינת ישראל ושל צה"ל ימצא עניין רב בספר בשל הסקירה המקיפה של סדרה ארוכה של פרשיות שזכו לטיפול משפטי או לקיומם של הליכים משפטיים.

אין לי אלא לקוות כי יהיה מי שייטול ויישא את הלפיד שהדליק ענבר וימשיך את עבודתו החשובה בנוגע לתקופות שלאחר התקופה הכלולה במחקרו בהיסטוריה של המשפט הצבאי ושל מערכת המשפט הצבאי בישראל. כך או כך, הספר הוא בגדר קריאה מומלצת.

הערות

1. נחום שדמי היה מאנשי מפא"י הוותיקים והנאמנים ביותר ואביו של אלי"ם יששכר שדמי. זה האחרון היה מפקד הגזרה בפרשת כפר-קאסם, והתעוררה מחלוקת אם נתן או לא נתן למפקד הגדוד מלינקי את פקודת הירי במפירי עוצר בכל מקרה, גם אם לא ידעו על עצם הטלת העוצר.
2. חוסר ההפרדה בין הרשויות והעדר ההקפדה על מעמדם של השופטים ניכר למשל גם בכך שגורלי עצמו עסק בעניין מינוייהם של השופטים שלאחר מכן הופיעו הוא ופקודיו בפניהם ובכך שכל שופטי הערכאה הראשונה היו, עד לכניסתו לתוקף של חוק השיפוט הצבאי ב־1 בינואר 1956, כפופים פיקודית לפרקליט הצבאי הראשי. ראו עמוד 269 בספר.
3. הסכסוך התלהט בעקבות כמה עתירות לבית המשפט הגבוה לצדק שהגישו סניגורים צבאיים נגד הפרקליט הצבאי הראשי.